

Urszula Szuścik

EDUKACJA PLASTYCZNA DZIECKA W WIEKU WCZESNOSZKOLNYM – ZAŁOŻENIA I CELOWOŚĆ KSZTAŁCENIA

WPROWADZENIE

Edukacja plastyczna na poziomie edukacji wczesnoszkolnej pełni określone funkcje. Do najważniejszych należy: stymulowanie rozwoju psychofizycznego dziecka, w zakresie sfery enaktywnej, symbolicznej i ikonicznej¹, a przede wszystkim kształtowanie potrzeb estetycznych i ekspresyjno-twórczych w wyniku podejmowania różnorodnych działań plastycznych w toku doświadczania oraz poznawania warsztatu plastycznego (technik plastycznych), a także percepcji ukonstytuowanych wartości artystycznych i estetycznych w dziełach sztuki. Działania twórcze – plastyczne dziecka znajdują odzwierciedlenie w jego rozwoju emocjonalnym, percepcyjnym, umysłowym, manualnym, społecznym i estetycznym². W toku edukacji dziecko kształtuje umiejętność wartościowania otaczającej je rzeczywistości wizualnej.

ZAŁOŻENIA EDUKACJI PLASTYCZNEJ

Podjęcie nauki szkolnej przez dziecko w klasie pierwszej jest ważnym progiem jego przejścia na kolejny etap systematycznego i planowego rozwoju w trakcie

¹ U. Szuścik, *Kształtowanie percepcji wzrokowej jako stymulator działań plastycznych dziecka*, Cieszyn 1999, s. 19–20; J.S. Bruner, *Poza dostarczone informacje. Studia z psychologii poznawania*, przeł. B. Mroziak, Warszawa 1978, s. 530–534.

² U. Szuścik, *Dom i szkoła w rysunkach dziecka*, [w:] *Dziecko w świecie rodziny. Szkice o wychowaniu*, red. B. Dymara, Kraków 1998, s. 175–176; V. Lowenfeld, W.L. Brittain, *Twórczość a rozwój umysłowy dziecka*, przeł. K. Polakowski, Warszawa 1977, s. 17–23.

edukacji. Budowanie nowego zakresu umiejętności i wiedzy opiera ono na możliwościach, które rozwinęło wcześniej na poziomie edukacji przedszkolnej. Celem edukacji plastycznej jest wzbogacenie i dalszy rozwój doświadczeń oraz wiedzy dziecka związanej z wartościami wizualnymi – plastycznymi. Istotne jest zwrócenie uwagi na rodzaje ekspresji twórczej, które wspomagane innymi treściami i środkami artystycznymi stają się sztukami wyposażonymi w treści bardziej znaczące. W celu rozwoju i stymulacji potrzeb oraz zdolności estetyczno-artystycznych dziecka należy w dalszym ciągu kształcić jego percepcję wzrokową, doświadczenie w zakresie warsztatu plastycznego, język i wiedzę o sztuce na poziomie propedeutycznym. Przy czym przyjmuję, że kształcenie w zakresie percepcji wzrokowej „to swoisty proces uczenia się, który przebiega w ciągu całego życia człowieka oraz kształtuje rozwój jego struktur poznawczych”³, a także że:

Aktywność plastyczna dziecka jest wynikiem jego naturalnych i rozwojowo uwarunkowanych zdolności oraz umiejętności, czyli jest wpisana w naturalny i rozwojowo uwarunkowany rozwój jego aktywności, świadczący o prawidłowym rozwoju jego struktur poznawczych. Twórczość plastyczna dzieci pojawia się po wypracowaniu przez nie „stylu” indywidualnego w przedstawieniach przedmiotów, wykorzystaniu możliwości ekspresyjnych użytych środków wyrazu plastycznego, czyli poznaniu warsztatu plastycznego oraz „języka” plastycznego. Spostrzeganie rzeczywistości formuje obraz plastyczny przedmiotu w pracach dziecka. W szkole dziecko rozwija swoją skłonność dokładnego przyglądania się różnym rzeczom i nabywania wiadomości drogą spostrzegania. Dziecko coraz lepiej potrafi dokonać analizy i syntezy elementów w procesie spostrzegania. Umiejętność ta wzrasta z wiekiem. Dziecko uczy się systematycznego i planowego spostrzegania⁴.

Wiąże się to z kształceniem systematycznym percepcji wzrokowej dziecka poprzez kontakt z różnymi wytworami sztuki, jego własnej aktywności twórczej, systematyzacji dotychczasowych doświadczeń i wiedzy na ich podstawie.

Stymulacja ekspresji twórczej dziecka poprzez zróżnicowany warsztat plastyczny, percepcję piękna artystycznego i pozaartystycznego, umiejętność werbalnego artykułowania przeżyć i wiedzy na temat pracy plastycznej, dzieła sztuki, różnych form piękna kształtuje w dziecku postawę zaciekawienia

³ U. Szuścik, *Kształtowanie percepcji wzrokowej...*, s. 15.

⁴ Eadem, *Rozwój percepcji wzrokowej i aktywności plastycznej dzieci w młodszym wieku szkolnym*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio J” 1998, t. 11, s. 142–149.

światem i refleksji, inspiruje do samodzielnych przemyśleń oraz działań, uczy odwagi i otwartości w szukaniu inspiracji i rozwiązań twórczych. A przede wszystkim kształtuje w dziecku jego obraz jako osoby zdolnej do przekraczania własnych możliwości i jako jednostki wartościowej. Dziecko wierzy w siebie i przenosi te umiejętności na inne sfery swoich działań poznawczych i twórczych.

W wyniku realizacji programu „plastyki” uczeń powinien⁵:

1. Odbierać wartości wyrazowe zjawisk wizualnych otaczającej go rzeczywistości oraz dzieł sztuki.
2. Posługiwać się podstawowymi środkami wyrazu plastycznego.
3. Zdobyć podstawową wiedzę z zakresu dziedzin sztuk plastycznych.
4. Przejawiać chęć kształtowania plastycznego własnego otoczenia.
5. Cenić i chronić dzieła sztuki.
6. Być wrażliwym na piękno otaczającej go rzeczywistości.
7. Umieć dokonywać oceny wartości estetycznych piękna artystycznego i pozaartystycznego.

W edukacji wczesnoszkolnej w zakresie zajęć plastycznych dominują zajęcia odwórcze, w ramach których dzieci rysują jak najbardziej zbliżone do wyglądu rzeczywistego obrazy przedmiotów. Przeważają ćwiczenia plastyczne polegające głównie na kopiowaniu obrazu przedmiotu lub ilustrowaniu innego rodzaju treści przedmiotowych w konwencji opisowej – realistycznej. W praktyce pedagogicznej ogląd rysunku dziecka obejmuje podobieństwo, czytelność, adekwatność rysunku przedmiotu do przedmiotu spostrzeganego i nazywanego. Wynika to z silnie zakorzonionej w świadomości nauczyciela konwencji przedstawienia plastycznego, w której obraz w ujęciu realistycznym dominuje jako poprawny rysunkowo. Jest to efekt najstarszej koncepcji kształcenia plastycznego, zwanej pedagogiką mimetyczną. Takie podejście teoretyczno-praktyczne jest mocno utrwalone w świadomości pedagogicznej nauczyciela, również współcześnie w edukacji plastycznej. Tego rodzaju kształcenie nie uwzględnia psychologicznych uwarunkowań rozwoju twórczości plastycznej dziecka, zgodnej z jego rytmem rozwojowym, i nie rozwija twórczo nauczyciela, ani tym samym ucznia. Zmianę w nauczaniu plastyki wprowadziła pedagogika ekspresji, która odwołała się do wewnętrznych przeżyć i spontanicznych działań plastycznych dziecka,

⁵ Eadem, „Plastyka” wczoraj i dziś, [w:] *Kształcenie pedagogów realizujących wychowanie plastyczne w świetle aktualnych potrzeb edukacyjnych i uwarunkowań społeczno-kulturowych*, red. K. Olbrycht, Cieszyn 1998, s. 112; eadem, *Edukacja plastyczna dziecka w klasach I–III szkoły podstawowej*, [w:] *Nauczyciel. Teoretyczno-empiryczne konteksty edukacji wczesnoszkolnej*, red. B. Kasáčová, S. Kariková, B. Oelszlaeger-Kosturek i in., Cieszyn 2015, s. 110.

wsparta kierunkami w sztuce o charakterze ekspresyjnym z przełomu XIX i XX wieku oraz pierwszej połowy XX wieku. Drugim takim nurtem w dydaktyce plastycznej była pedagogika formy, która odwołuje się do kierunków opartowskich w sztuce. Wszelkie przemiany w sztuce związane z twórczym i procesem powstawania dzieła sztuki dają wzorzec dydaktyce plastyki oraz stwarzają szansę wychodzenia poza stereotyp myślenia o tym przedmiocie nauczania. Na tworzenie nowej dydaktyki plastyki – sztuki składa się chęć poznawania nowych trendów w sztuce, odwaga ich wdrożenia i przełamania rutyny w prowadzeniu tego rodzaju zajęć. Czynnikiem, który daje mocne podstawy nowej dydaktyce plastyki, jest wiedza psychologiczna z zakresu stymulacji rozwoju twórczego dziecka, podbudowa z estetyki, a także etyka zawodowa nauczyciela, która przypomina, że powinniśmy wspomagać rozwój plastyczny dziecka zgodnie z jego rytmem rozwojowym⁶.

PROPOZYCJA STYMULACJI TWÓRCZOŚCI PLASTYCZNEJ DZIECKA

Propozycją edukacji plastycznej dziecka w wieku wczesnoszkolnym jest stymulacja twórczości plastycznej dzieci za pomocą kształcenia ich percepcji wzrokowej poprzez spontaniczną, inspirowaną, kierowaną i celową obserwację wszelkich zjawisk wizualnych. Koncepcja ta wychodzi od założeń pedagogiki formy i w konsekwencji stymuluje ekspresję plastyczną dziecka oraz wyzwala jego twórczość. Jest ona wynikiem moich wieloletnich doświadczeń pedagogicznych i badawczych⁷.

Przyjęłam, że kształtowanie percepcji wzrokowej w zakresie plastyki za pomocą jakości wizualnych jest procesem, w którego toku następuje: wyróżnianie, poznawanie, nazywanie zjawisk i przedmiotów znajdujących się w polu spostrzeżeniowym oraz ich prezentacja w pracach plastycznych⁸. Zakładam, że istnieje związek między liczbą i jakością wprowadzonych bodźców wizualnych a jakością spostrzegania i poziomem plastycznym prac dzieci, co przyczynia się do rozwoju działań plastycznych dzieci jako czynności samodzielnych i świadomych.

⁶ Eadem, *Edukacja plastyczna dziecka...*, s. 110–111.

⁷ Eadem, *Kształtowanie percepcji wzrokowej...*

⁸ Eadem, *Program autorski z zakresu kształcenia plastycznego dziecka w młodszym wieku szkolnym (klasy I–III) przeznaczony dla I etapu edukacyjnego szkoły podstawowej. Program nauczania*, Katowice 1999 [wyd. 2, Warszawa 2000] (Numer dopuszczenia do użytku szkolnego MEN/DKW-4014-29/99).

Celem proponowanego programu jest:

1. Stymulacja i kształcenie percepcji wzrokowej dziecka.
2. Rozwój postawy otwartości wobec rozwiązywanych problemów plastycznych.
3. Rozwój samodzielności i postawy twórczej wobec zjawisk wizualnych bardzo szeroko rozumianych.
4. Rozwój sprawności manualnej i koordynacji wzrokowo-motorycznej.
5. Kształcenie zdolności koncentracji uwagi, rozwój sprawności umysłowych: analizy i syntezy intelektualnej, motywacji do działań twórczych.
6. Pomnażanie doświadczeń z materiałą fizyczną w procesie stosowania różnorodnych technik plastycznych, narzędzi, ich możliwości ekspresyjnych.
7. Znajomość pojęć, nazw plastycznych.
8. Rozwój i kształcenie przeżyć estetycznych oraz kultury estetycznej.
9. Rozwój twórczości plastycznej dziecka i ogólnej postawy twórczej.
10. Rozwój postawy samorealizacji i tolerancji.

Stymulacja ta stwarza dzieciom możliwości eksperymentowania w dziedzinie problemów wizualnych i plastycznych. Tworzy warunki do wypracowania własnej struktury pojęciowej, wizualnej i językowej spostrzeganych i doświadczanych plastycznie jakości wizualnych. Struktura ta odgrywa rolę modelu wewnętrznego, który dzieci przekształcają i wzbogacają w wyniku nowych doświadczeń wzrokowych i plastycznych oraz językowych. Z czasem stanie się on wewnętrznym obrazem danej jakości wizualnej. Wykształcone u dzieci widzenie jakości wizualnych będą one przenosiły na przedmioty znane im i poznawane na nowo. Jest to proces poznawczy o charakterze dynamicznym i zmiennym, zależny od poziomu doświadczeń edukacyjnych, które są związane z daną jakością, obiektem poznawanym w toku edukacji. Proces ten kształtuje również percepcję estetyczną dzieci.

Program w zakresie stymulacji twórczości plastycznej dzieci poprzez percepcję wzrokową obejmuje 45 ćwiczeń plastycznych. Składa się z trzech części po 15 ćwiczeń w każdej z nich w poszczególnych klasach (pierwszej, drugiej i trzeciej). Poszczególne części zawierają po pięć ćwiczeń dla: barwy, linii i bryły.

Program ten kształtuje również przeżycia estetyczne dzieci w czasie zajęć, które wpływają na ich odbiór sztuki. Postawione dzieciom zadania plastyczne są problemami plastycznymi, które rozwiązują one samodzielnie przez kształtowanie ich percepcji wzrokowej za pomocą jakości wizualnych. Jakości wizualne zawarte we wzorach percepcyjnych są zespołami bodźców wzrokowych.

Wzory percepcyjne są zapisami idei zajęć, nie prezentują konkretnych przedmiotów znanych dzieciom. Są kompozycjami abstrakcyjnymi, a tym samym otwartymi, dzięki czemu dają dzieciom możliwość twórczej ich percepcji i interpretacji plastycznej.

Te wybrane jakości wizualne tworzą dziecięce „abecadło” plastyczne. Stopień trudności zadań plastycznych zwiększa się, począwszy od części pierwszej, w której dzieci poznają podstawowe jakości wizualne oraz swobodnie interpretują je plastycznie. Celem ćwiczeń jest kształtowanie i rozwijanie świadomego spostrzegania oraz doświadczenia plastycznego w zakresie: barwy (percepcja wzrokowa jakości chromatycznych o różnych stopniach jasności barwy), linii (spostrożenie linii o różnych kształtach, długościach, szerokościach, kierunkach) i bryły (widzenie brył o różnych kształtach, grubościach, wielkościach) w klasie pierwszej.

W drugiej części programu edukacyjnego – w klasie drugiej – dzieci poznają problem plastyczny – **kontrast** i doświadczają go w wymienionych wyżej przyswojonych jakościach wizualnych:

- dla barwy percepcja wzrokowa układów złożonych z kontrastowych zestawień chromatycznych,
- dla linii spostrzeganie kompozycji linii kontrastowych,
- dla bryły widzenie kompozycji brył kontrastowych.

Trzecia część programu w klasie trzeciej zawiera zagadnienie **związków relatywnych** w układach wizualnych:

- dla barwy percepcja wzrokowa jakości chromatycznych w różnych otoczeniach barwnych,
- dla linii spostrzeganie linii w różnych otoczeniach linii,
- dla bryły widzenie brył w różnych układach brył.

W programie występuje forma wielokodowych przekazów. Za J. Brunerem wyróżniono następujące kody:

- kody ikoniczne – doświadczenia z układami jakości wizualnych zarówno w naturze, jak i przez dostarczanie dzieciom pewnych wzorów percepcyjnych,
- kody symboliczne – kategorie opisowe, werbalne dotyczące rozróżnień w zakresie jakości wizualnych,
- kody enaktywne – założone czynności manipulacyjne, związane z malowaniem, rysowaniem i rzeźbieniem.

Działania plastyczne dzieci polegają na swobodnej interpretacji plastycznej spostrzeganych jakości wizualnych we wzorach percepcyjnych.

Po zakończonym cyklu ćwiczeń dla danej jakości wizualnej dzieciom prezentowane są wybrane przykłady dzieł sztuki w formie przeźroczy, prezentacji czy reprodukcji. Zwraca się ich uwagę na to, jak artysta plastyk przedstawił problem plastyczny, który spostrzegły we wzorach percepcyjnych i przedstawiły plastycznie. Stwarza to okazję do konfrontacji ich doświadczeń wzrokowo-plastycznych z „widzeniem” i doświadczeniem artystów plastyków.

Przyjmuję, że triada spostrzeganie – widzenie – percepcja wzrokowa to proces stopniowego uczenia się. Program kształtowania percepcji wzrokowej jako stymulatora działań plastycznych jest metodą kształcenia umiejętności spostrzegania analitycznego jakości wizualnych.

KONKLUZJA

Prezentowany program edukacji plastycznej dzieci przez kształtowanie ich percepcji wzrokowej:

- rozwija sprawność manualną i percepcyjną dziecka, a tym samym rozwija je umysłowo,
- kształci poczucie barwy, linii, bryły, faktury, przestrzeni,
- wprowadza w ogólną wiedzę o dziedzinach sztuk plastycznych, pojęć, nazw plastycznych,
- kształci wyobraźnię i wrażliwość na wartości wizualne w bardzo szerokim rozumieniu i na ich kategorii semantyczne,
- porządkuje i rozwija doświadczenie oraz wiedzę dziecka w zakresie kształtów, barw, linii, warsztatu plastycznego, ekspresyjności środków wyrazu plastycznego,
- rozwija je emocjonalnie i motywuje do samodzielnych rozwiązań twórczych,
- kształci estetycznie, począwszy od poznania czysto zmysłowego do rozwoju pojęć plastycznych i ich odbioru w świecie wizualnym oraz w działach sztuki,
- rozwija postawę samodzielności, otwartości i odpowiedzialności w podejmowaniu wszelkich działań.

Program ten pozwala nauczycielowi na włączanie nowych treści z zakresu problemów wizualnych oraz wiedzy o sztuce: o dziedzinach sztuk plastycznych i podstawowych wiadomościach o artystycznych specjalnościach zawodowych, środkach wyrazu plastycznego, różnorodności stosowania technik plastycznych, wiedzy z zakresu kompozycji plastycznej i ich rodzajów.

Nauczyciel może łączyć poszczególne ćwiczenia z zagadnieniami matematyki (kształty, bryły, linie, ich rozróżnianie, nazywanie, modelowanie, rozwój poczucia bryły, głębi, proporcji, konstruowanie), przyrody (linie, bryły, kolory, faktura, wielkości, kształty – rozróżnianie w przyrodzie, zmienność zjawisk w przyrodzie i zmiana wartości wizualnych pod ich względem, porządkowanie i utrwalanie wiedzy o przyrodzie i zjawiskach wizualnych), języka polskiego (umiejętność werbalnego opisu zjawisk wizualnych i plastycznych, rozwój języka w zakresie określeń barwy, linii, bryły, faktury, dokonywanie oceny estetycznej), muzyki (kompozycja, nazwy w muzyce i plastyce, np. barwa, ton, rytm, równowaga, kontrast), wychowania fizycznego (określanie ruchem w zabawach kształtów, wielkości, dynamiki, bryły itp.).

Program ten stwarza dzieciom możliwość eksperymentowania w dziedzinie problemów wizualnych i plastycznych. Opiera się on na metodzie uwzględniającej psychologiczną wiedzę na temat związków między percepcją wzrokową wzorów wizualnych a twórczością plastyczną.

Proces rozwoju twórczości rysunkowej dziecka jest uwikłany w całościowy proces rozwojowy dziecka. B. Śliwerski zwraca uwagę, że proces uczenia należy postrzegać nie jako przekazywanie wiadomości i umiejętności, ale jako proces przekształcania już istniejących schematów poznawczych. Konieczne jest stwarzanie uczniom okazji do samodzielnego definiowania problemów i ustalania sposobów ich rozwiązywania oraz do samokontroli.

Konstruktywistyczny model kształcenia jest współczesnym nośnikiem idei pajdocentryzmu wzmocnionej o kooperację, współpracę w małych grupach, jako naturalną bazę, a nie jedynie uzupełnienie metod kształcenia. Nauczyciel konstruktywista pracuje z niepowtarzalnością indywidualnych procesów uczenia się, pojmując postęp w autoedukacji przede wszystkim jako wynik wspólnej pracy z uczniami, wspólnego dochodzenia z nimi do wiedzy, w tak zwanej auto- i socjokonstrukcji⁹.

Rysowanie, malowanie, modelowanie przez dziecko określiłabym jako swoisty i właściwy tylko dziecku „trans magiczny” zapisu jego ruchów ręki, jako swoistą inicjację wejścia w świat społeczny i komunikowania się spontanicznym językiem obrazu – jakości wizualnych.

⁹ B. Śliwerski, *Studium dziecka. Studium pajdocentryzmu*, Gdańsk 2007, s. 199.

BIBLIOGRAFIA

- Bruner J.S., *Poza dostarczone informacje. Studia z psychologii poznawania*, przeł. B. Mroziak, Warszawa 1978.
- Lowenfeld V., Brittain W.L., *Twórczość a rozwój umysłowy dziecka*, przeł. K. Polakowski, Warszawa 1977.
- Szuścik U., *Dom i szkoła w rysunkach dziecka*, [w:] *Dziecko w świecie rodziny. Szkice o wychowaniu*, red. B. Dymara, Kraków 1998.
- Szuścik U., *Edukacja plastyczna dziecka w klasach I–III szkoły podstawowej*, [w:] *Nauczyciel. Teoretyczno-empiryczne konteksty edukacji wczesnoszkolnej*, red. B. Kasáčová, S. Kariková, B. Oelszlaeger-Kosturek i in., Cieszyn 2015.
- Szuścik U., *Kształtowanie percepcji wzrokowej jako stymulator działań plastycznych dziecka*, Cieszyn 1999.
- Szuścik U., „Plastyka” wczoraj i dziś, [w:] *Kształcenie pedagogów realizujących wychowanie plastyczne w świetle aktualnych potrzeb edukacyjnych i uwarunkowań społeczno-kulturowych*, red. K. Olbrycht, Cieszyn 1998.
- Szuścik U., *Program autorski z zakresu kształcenia plastycznego dziecka w młodszym wieku szkolnym (klasy I–III) przeznaczony dla I etapu edukacyjnego szkoły podstawowej. Program nauczania*, Katowice 1999 [wyd. 2, Warszawa 2000] (Numer dopuszczenia do użytku szkolnego MEN/DKW-4014-29/99).
- Szuścik U., *Rozwój percepcji wzrokowej i aktywności plastycznej dzieci w młodszym wieku szkolnym*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio J” 1998, t. 11.
- Śliwerski B., *Studium dziecka. Studium pądocentryzmu*, Gdańsk 2007.

EDUKACJA PLASTYCZNA DZIECKA W WIEKU WCZESNOSZKOLNYM – ZAŁOŻENIA I CELOWOŚĆ KSZTAŁCENIA

Streszczenie: Autorka zwraca uwagę na celowość i wartość kształcenia plastycznego dziecka w wieku wczesnoszkolnym, które oddziałuje na nie i kształtuje jego rozwój w sferze enaktywnej, ikonicznej i symbolicznej. Wskazano na uniwersalne założenia edukacji plastycznej dziecka w oparciu o program Autorki. Wynika on z podejścia psychologiczno-analitycznego w kształtowaniu percepcji wzrokowej jako stymulatora działań plastycznych dziecka. Jest to interesująca i innowacyjna propozycja w zakresie edukacji plastycznej dziecka.

Słowa kluczowe: edukacja, dziecko, plastyka, percepcja wzrokowa, stymulacja, program

VISUAL ARTS EDUCATION IN THE PRIMARY SCHOOL – OBJECTIVES AND ASSUMPTIONS

Summary: The article points to the wisdom and the value of visual arts education in children of primary school age. This education is of essential importance to the development of child's enactive, iconic and symbolic spheres. On the basis of her own programme, the author shows the universal premises of visual arts education. The programme is based on the analytical psychology approach to shaping of visual perception that is considered to be a stimulator of child's art activities. We are confronted by an innovative and interesting approach to visual arts education in children of primary school age.

Keywords: education, child, the fine arts, visual perception, stimulation, school curriculum